

Розділ 6

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 338.24

Васіна А.Ю.

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРУКТУРНОГО ОНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовано роль людського капіталу в забезпеченні структурного оновлення економіки України у напрямі формування інноваційної моделі її розвитку. Визначено відправні умови спрямування розвитку людського капіталу відповідно до вимог формування структури економіки інноваційного типу. Розкрито причини неефективного використання людського капіталу, що нівелює стимули його розвитку. Наголошено на тому, що структурне реформування галузей розвитку людського капіталу повинне розглядатись в якості відправної передумови структурної модернізації національної економіки. Визначено умови удосконалення розвитку людського капіталу в орієнтації на пріоритети структурного оновлення економіки.

Ключові слова: людський капітал, інноваційна економіка, структурне оновлення економіки.

Постановка проблеми. Адаптація національної економіки до вимог суспільного розвитку відбувається в процесі трансформації її структури. При цьому в переліку завдань, що вимагають першочергового вирішення, постають два основні: 1) цілеспрямованого розвитку економіки; 2) залучення і ефективного використання ресурсів для забезпечення сталого економічного розвитку та позиціонування країни в світовому поділі праці. Паралельне вирішення цих складних завдань організації функціонування економічної системи суспільства лежить у площині формування і використання людського капіталу в процесі структурного оновлення економіки. Це обумовлено з одного боку тим, що розвиток людського капіталу як сукупності сформованих продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій людини до творчої праці належить до переліку основних цілей функціонування економіки, і є одним з критеріїв оптимізації її структури в орієнтації на задоволення потреб соціального розвитку, а з іншого – людський капітал виступає основним чинником ресурсного забезпечення економіки, її структурного оновлення та переходу до прогресивних моделей розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність і важливість розв'язання проблем, пов'язаних з формуванням і використанням людського капіталу в умовах переходу до постіндустріальної моделі економіки та зміни ресурсного базису економічного зростання, зумовили підвищену увагу до них з боку науковців та практиків. Їх розгляду і пошуку варіантів розв'язання присвятили свої праці В. П. Антонюк, Ю.Н. Андреев, В.А. Мальгін, Л.В. Кривенко, В.М. Милашенко, І.А. Лапшина, О.В. Стефанишин, Р.Ф. Пустовійт, О.В. Бузгалін, Л.О. Євдокимова та інші. Однак питання розвитку людського капіталу як передумови і результату структурних перетворень у національній економіці вимагають подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування підходів до формування і використання людського потенціалу як одного з основних прі-

оритетів і водночас ресурсів структурних перетворень національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Процеси переходу до постіндустріальної цивілізації супроводжуються як стрімким розвитком усіх сфер суспільної життєдіяльності, так і системними протиріччями, пов'язаними зі зростаючими запитами та прийнятними методами їх задоволення. За цих умов відбувається пошук шляхів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та зміна акцентів і напрямів у його ресурсному забезпеченні. У сучасному світовому співтоваристві спостерігається все більш згаджене розуміння того, що соціально-економічний прогрес визначається не тільки матеріально-технічною базою виробництва, й тими якісними та структурними зрушеннями, що прямо й безпосередньо визначаються людським чинником [1, с. 70]. За оцінками багатьох економістів інвестиції в людський капітал є найвигіднішими в порівнянні з інвестуванням інших видів капіталу як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Використання людського капіталу означає, що продуктивні здібності людини є особистим надбанням і вони набувають форми капіталу в умовах ринкової економіки [2, с.17].

Концептуальні підходи реалізації засад сталого розвитку в умовах сучасних викликів знайшли відображення в стратегії соціально-економічного розвитку Європейського Союзу – "Європа 2020"[3], яка окреслює три основні стратегічні цілі удосконалення функціонування економіки:

1) розумне зростання: розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях (забезпечення економічного зростання на основі взаємозв'язку наукових знань, досліджень, інновацій);

2) стійке зростання: створення економіки, що базується на доцільному використанні ресурсів, екології і конкуренції (формування конкурентоздатної економіки шляхом розробки нових технологій, включаючи і екологічно чисті технології);

3) всеохоплююче зростання: сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної і територіальної згоди (створення для населення нових можливостей за допомоги високого рівня зайнятості, інвестицій у знання і навички, боротьби з

© Васіна Алла Юрївна, кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри державного і муніципального управління Тернопільського національного економічного університету, e-mail: Vasina70@mail.ru

бідністю і удосконалення ринку праці, навчання і соціального захисту, що сприяють побудові більш згуртованого і соціально однорідного суспільства).

Така орієнтація цілей розвитку європейської економіки є свідченням як зростаючих вимог до людського капіталу, що має забезпечити розвиток економіки на таких невичерпних ресурсах, як знання та інтелегентність, так і усвідомлення необхідності запровадження дійових підходів до його формування і використання на основі створення умов для набуття людиною нових знань і навиків та їх ефективного застосування. По суті, це є базисом європейської соціально-економічної концепції XXI століття і орієнтиром для країн, які мають євроінтеграційні прагнення.

Реалізація прагнень України щодо орієнтації на європейські стандарти життя вимагає проведення структурних перетворень в економіці, які б дозволили сформувати нову якість людського капіталу і на цій основі закласти підґрунтя подальшої структурної модернізації і підвищення ефективності національної економіки. З огляду на докорінні зміни стосовно цінностей людського ресурсу й висунення на перший план рушійних сил розвитку економіки людського фактору з одного боку, та потребу в значних затратах для розвитку людського капіталу у відповідності з тенденціями сучасного інноваційно-технологічного розвитку – з іншого, актуалізується необхідність розгляду підвищення рівня розвитку людського капіталу в якості критерію структуризації національної економіки у напрямі забезпечення її інноваційності та надання їй рис економіки знань. Саме пріоритетність розвитку людського капіталу здатна забезпечити реальність поступу до постіндустріального суспільства, створити передумови для удосконалення технологічної, соціальної, інституційної структури економіки.

Важливість врахування цього критерію при виробленні підходів до структурного реформування економіки України обумовлена незначними обсягами національного багатства, що створюються її людським капіталом, тоді як, за оцінками Світового банку людський капітал у сучасній економіці формує 64% загального обсягу багатства кожної країни. У таких країнах, як Японія і Німеччина, частка людського капіталу становить до 80% національного багатства [4]. Людський капітал складається із набутих знань, навичок і вмінь, моральних цінностей, культури праці, мотивацій та енергії, якими володіють люди і які можуть використовуватись протягом певного періоду часу в цілях виробництва товарів і послуг. Для оцінки і порівняння розвитку людського капіталу на рівні країни як бази для вироблення управлінських механізмів, може служити Індекс людського розвитку, за яким Україна впродовж 2012-2013 років займає 83 позицію [5], значно відстаючи від високорозвинених країн світу.

Формування інноваційної економіки, економіки знань пов'язується з розвитком інформаційно-комунікативних технологій, використанням нових знань і безперервним навчанням працівників, підвищенням рівня інтелектуалізації видів діяльності, динамічністю інноваційно-технологічних змін, креативним підходом до вирішення нестандартних завдань, що зумовлює посилення вимог до розвитку людського капіталу. Однак, поряд з цим, проблемою соціально-економічних перетворень в Україні є наявність цілої низки причин, що зумовлюють неефективне використання людського

капіталу. До таких належать: посилення соціальних ризиків; деформація в оплаті праці; слабка мотивація до високопродуктивної праці; довготривалий характер безробіття; повільні темпи адаптації ринку праці до змін економічної кон'юнктури; низький рівень соціального захисту працівників; недосконалість механізмів соціального діалогу; вимушена трудова міграція; недостатня адаптація системи освіти до вимог ринку праці; низький рівень інноваційності вітчизняних підприємств; неузгодженість економічної і соціальної політики держави.

За цих умов в Україні назріла гостра необхідність формування ефективної системи розвитку та використання людського капіталу. Гострота і складність реалізації цього завдання для України на цьому етапі суспільних трансформацій обумовлена поглибленням соціально-економічної та політичної кризи, бюджетним дефіцитом, невідпрацьованістю механізмів взаємодії державних, бізнесових і громадських інституцій щодо розвитку людського капіталу.

Розвиток людського капіталу знаходиться в площині вирішення проблем фінансового забезпечення. Про рівень розвитку людського капіталу можна судити на підставі таких індикаторів, як: зростання частки витрат на людський розвиток (освіта, охорона здоров'я, духовний і фізичний розвиток, соціальний захист та соціальне забезпечення) у ВВП; зростання ВВП порівняно з динамікою витрат на соціальну сферу й освіту; збільшення витрат на освіту у відсотках до валового національного (внутрішнього) продукту, національного доходу до бюджету; зростання середнього рівня заробітної плати (у тому числі в державному та приватному секторах); збільшення заробітної плати за кожний додатковий рік освіти. Однак використання зазначених індикаторів для здійснення об'єктивних оцінок і визначення тенденцій є дещо проблематичним з огляду на поглиблення системної кризи в Україні та вироблення підходів щодо її подолання у рамках Стратегії реформ – 2020. Якщо дивитись через призму порівнянь між країнами, то, наприклад, одна з найбільш значущих відмінностей поточного стану системи освіти України полягає у значно нижчих, ніж у розвинених країнах абсолютних показниках фінансування. Якщо у відносному вимірі (частка витрат на освіту у ВВП) зведений освітній бюджет України є за світовими стандартами високим, становлячи 6–8% ВВП, то абсолютні обсяги ВВП України є значно нижчими, ніж відповідні показники європейських країн зі співмірною кількістю населення. Наприклад, від Польщі менші приблизно у два рази, від Іспанії, яка має практично однакову з Україною кількість населення, – у чотири [6]. Глибока криза національної економіки зумовила загострення проблем соціального розвитку та неадекватність соціальної політики держави, яка практично не забезпечила інституційні умови для розвитку людського капіталу, оскільки для неї є характерними:

орієнтація системи соціальної підтримки переважно на пряму підтримку прошарків, які перебувають у соціальній апатії, не вживають зусиль для зміни свого життя. Іншим категоріям населення пропонується шукати власні моделі виживання в умовах низького рівня оплати праці за де-факто «приватизованих» галузей освіти, охорони здоров'я, житлової та житлово-комунальної сфер;

інтереси працездатного населення нехтуються через недостатню увагу до забезпечення реалізації права на гідну працю (вирішення проблем щодо

ринків праці та розвитку трудового потенціалу), збереження низького загального рівня оплати праці, значний рівень тіньової зайнятості тощо;

відсутність цілеспрямованих дій щодо розширеного відтворення людського капіталу внаслідок надмірної соціальної нерівності, несистемної політики в освітній сфері, вкрай обмеженого доступу до висхідних «соціальних ліфтів»;

неефективна система соціального захисту, яка значною мірою має нецільовий характер, що призводить до її надмірної обтяжливості для бюджету за низької ефективності;

зміщення ваги оподаткування на доходи від праці та поточне споживання (ПДВ) тоді, як пасивні надходження від ренти, активів, предмети розкоші тощо, належно не оподатковуються [7, с. 59].

За таких умов практично нівелювались стимули і звузились можливості розвитку людського капіталу через обмеженість його інвестування на всіх рівнях: а) особистісному – при формуванні людського капіталу окремих осіб; б) мікрорівні – при формуванні людського капіталу підприємств; в) мезорівні – при формуванні людського капіталу регіонів і галузей; г) макрорівні – при формуванні сукупного людського капіталу країни. Інвестування галузей і сфер, які забезпечують розвиток людського капіталу, і в першу чергу освіти, охорони здоров'я та культури, є одним із засобів подолання структурних дисбалансів у національній економіці, формуванні базису для стратегічного модернізаційного прориву в суспільному розвитку і примноження національного багатства. Тому навіть в умовах значного дефіциту державного бюджету і жорсткої економії держава повинна знаходити можливість належного фінансового забезпечення функціонування цих галузей. При цьому слід враховувати досвід зарубіжних країн, який свідчить, що однією з відповідних передумов ефективного розвитку людського капіталу є першочергове проведення структурних реформ у галузях, які забезпечують такий розвиток, а тоді вже запровадження механізмів залучення до них додаткових фінансових ресурсів.

Важливим завданням, без вирішення якого неможливо досягнути і підтримувати такий рівень розвитку людського капіталу, який би дозволив сформувати передумови для технологічного прориву і становлення інноваційної економіки, є формування інституційного середовища, яке б спонукало діяльність організацій сфери послуг на якісне обслуговування людини, орієнтувало владні і бізнесові структури на пошук можливостей залучення ресурсів для розвитку цих галузей і видів діяльності та ефективного використання їх ресурсного потенціалу. Структурна модернізація галузей розвитку людського капіталу має розглядатися в якості передумови структурної збалансованості національної економіки і повинна здійснюватися в орієнтації на забезпечення готовності людського капіталу до вимог постіндустріального суспільства та доступності їх послуг для широких верств населення. При цьому необхідним є забезпечення таких основних моментів, як:

- досягнення раціонального рівня споживання для більшості населення, що передбачає, зокрема, скорочення диференціації в рівні споживання благ і послуг до меж, за яких зберігаються стимули до праці й ефективного підприємництва;

- забезпечення пропозиції комплексу послуг у відповідності із специфікою етапів життя людини;

- адаптування технологій надання та видів послуг до індивідуальних запитів;

- орієнтація на міжнародні стандарти якості послуг і забезпечення їх конкурентоспроможності;

- оптимальне поєднання приватних та державних джерел покриття затрат на надання послуг, пов'язаних з розвитком людського капіталу;

- широке використання прогресивних технологій надання послуг у сфері розвитку людського капіталу в контексті забезпечення постійного підвищення їх якості, розширення пропозиції та доступу для споживачів.

Розвиток людського капіталу як відправного інтенсивного чинника суспільного розвитку в цілому, і подолання структурних дисбалансів в економіці зокрема, залежить від значної кількості взаємопов'язаних факторів, що проявляються на особистісному рівні, рівні окремої організації, на державному рівні. З огляду на це важливим є формування сприятливого інституційного середовища, яке б дозволило: забезпечити комплексний розвиток всіх складових людського капіталу, враховуючи поряд з інтелектуальною і моральною (інтелігентною) складовою; зорієнтувати розвиток людського капіталу на інноваційну модель розвитку економіки та формування економіки знань; поєднати ресурси і зусилля окремих індивідів, організацій та держави у напрямі розвитку і ефективного використання людського капіталу.

Значною є залежність розвитку і використання людського капіталу як від певних особистісних рис: вміння та мотивації навчатися, креативності, професійної гнучкості, комунікативних здібностей, підприємливості, відкритості змінам, набутих навиків, кваліфікації, знань, досвіду, політичної і соціальної лояльності, моральності, відповідальності людини, так і від наявних можливостей для їх прояву та реалізації.

У зв'язку з цим умови розвитку і використання людського капіталу можуть бути оцінені з використанням індексу економічної свободи, який свідчить про рівень лібералізації взаємодії держави і бізнесу та порівнює обмеження і перешкоди на шляху економічної діяльності, до яких вдаються уряди різних країн. Головним чином економічна свобода відображає рівень сприятливості інституційного середовища для розвитку і використання людського капіталу через реалізацію людиною права контролювати свою власну працю і власність. Індекс економічної свободи дозволяє в розрізі таких десяти складових індексів, як: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових стосунків, ідентифікувати бар'єри розвитку і використання людського капіталу в напрямі реалізації завдань соціально-економічного розвитку та структуризації економіки.

Показник Індексу економічної свободи в Україні впродовж останніх 10 років демонструє тенденцію до стабільного падіння: з 2005 до 2014 року Україна втратила 57 місць у рейтингу, а індекс за цей час упав на 6,5 бала (2005 р. – 55,8 бала, 2014 р. – 49,3 бала). При цьому середній показник у всіх країнах світу майже не змінився (близько 60 балів). Починаючи з 2009 р., Україна стабільно належить до категорії деспотичних держав, у якій не відбуваються ключові перетворення (менше 49,9 бала). У 2014 році Україна за Індексом економічної свободи займала 155 позицію серед 186 країн світу. Серед

10 індикаторів економічної свободи в Україні найпроблемніші показники: із свободи інвестицій – 20 балів; свободи від корупції – 21,94 бала; захист прав власності – 30 балів; фінансова свобода – 30 балів; державні витрати – 37,55 бала [8]. Така ситуація є дуже тривожною і свідчить про вкрай несприятливі інституційні умови залучення людського капіталу до вирішення проблем соціально-економічного розвитку, подолання структурних дисбалансів у національній економіці, а також про необхідність невідкладного проведення інституційних реформ, які б забезпечили приведення інституційного базису формування і використання людського капіталу до інституційних стандартів високорозвинених країн.

Завдання формування й ефективного використання людського капіталу знаходиться в переліку найважливіших в організаціях будь-яких організаційно-правових форм, що реалізують стратегію посилення своєї конкурентоспроможності з використанням механізмів корпоративної соціальної відповідальності. Відтак, значні можливості вирішення завдань структурної корекції економіки на основі ефективного використання людського капіталу пов'язуються із зростанням корпоративної соціальної відповідальності, підвищенням активності бізнес-структур у фінансуванні проєктів соціальної відповідальності.

Розвиток людського капіталу в контексті структурного оновлення економіки є складним завданням і вимагає комплексного системного підходу до його вирішення на основі узгодження цілей соціальної і структурної політик держави, вироблення дійових механізмів залучення всіх елементів суспільної системи до формування і реалізації цілей довгострокового розвитку людського капіталу, надання узгодженості і стратегічної спрямованості управлінському впливу владних структур різних рівнів у процесі реалізації системної державної політики щодо його розвитку.

З метою орієнтації розвитку людського капіталу на забезпечення реалізації цілей структурної модернізації економіки в контексті підвищення її інноваційності і знаннєвості необхідним є:

проведення системного реформування галузей розвитку людського капіталу в орієнтації на підвищення якості послуг і забезпечення відповідності людського капіталу вимогам, що виникають у процесі формування інноваційної економіки;

створення умов для випереджаючого розвитку сфер і видів діяльності, які забезпечують розвиток людського капіталу, збільшення державних капіталовкладень в ці сфери та розширення джерел їх фінансування;

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пустовійт Р.Ф., Кочума І.Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні /Р.Ф. Пустовійт, І.Ю. Кочума // Фінансовий простір. – 2013. – №1(9).– С.70.
2. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України: монографія / О.В. Стефанишин. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. –315 с.
3. Europe 2020: a european strategy for smart, sustainable and inclusive growth [electronic resource] – mode for access [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eunec.vlor.be/detail_bestanden/doc014%20europe%202020.pdf
4. Федулова Л.І. Сучасні концепції менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebooktime.net>
5. Human Development Index. Human Development Report 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>
6. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>
7. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський та ін.; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 132 с.
8. Індекс економічної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expert.fpsu.org.ua/news/141-mistse-ukrajini-v-rejtingu-indeks-ekonomichnoji>

Одержано 08.04.2015 р.

посилення дійовості соціальної політики через забезпечення відтворювальної та мотиваційної функції оплати праці, запровадження справедливої та гнучкої системи оподаткування доходів населення, підвищення ефективності соціального захисту, гарантування доступності послуг охорони здоров'я, освіти, культури;

створення передумов для професійної мобільності та оптимізації професійно-кваліфікаційної структури робочої сили на основі підвищення якості освітніх послуг;

формування передумов для узгодження вимог інноваційної високотехнологічної економіки із компетентностями працівників різних вікових груп через запровадження системи безперервної освіти;

прогнозування потреби у висококваліфікованих фахівцях за видами економічної діяльності та у професійно-кваліфікаційному розрізі, виходячи з пріоритетів структурної перебудови національної економіки;

посилення адаптивності системи освітньо-професійної підготовки фахівців до вимог та кон'юнктури ринку праці на підставі стратегічного прогнозування його освітньо-кваліфікаційних потреб та врахування цілей державної структурної політики;

налагодження взаємодії владних структур, роботодавців, освітніх закладів у питаннях розвитку та використання трудового капіталу в рамках реалізації стратегії структурної перебудови економіки;

удосконалення механізму стимулювання створення високотехнологічних робочих місць та інноваційної активності підприємств.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Якісний розвиток людського капіталу як основної передумови формування структури економіки інноваційного типу, яка базується на інтелектуальних та інформаційних технологіях виробництва, вимагає проведення системної державної політики, орієнтованої на забезпечення базових умов для всебічного розвитку людини. При цьому важливим є визначення галузей розвитку людського капіталу в якості пріоритетних та вироблення дійових механізмів їх реформування на основі взаємодії владних структур, громадських інституцій та бізнесу. Серед основних завдань, що заслуговують на увагу в цьому контексті, є вироблення економічних механізмів стимулювання бізнесових структур та освітніх закладів для забезпечення підготовки та перенавчання кадрів у відповідності з вимогами сучасного наукового, інтелектомісткого та високотехнологічного виробництва, що може стати об'єктом подальших досліджень.